

Povijest penologije

PRETHODNA NAPOMENA

U povodu izlaska knjige »Penologija u socijalnom radu (i socijalni rad u penologiji)« u Biblioteci socijalnog rada

Socijalni rad je disciplina koja ima samo jedno jedino oruđe na raspolaganju, a to su ljudi koji ga rade. Nikakve kamere, rendgenski uređaji, laboratoriji, ne stoje na raspolaganju socijalnim radnicima pri izvršavanju njihova posla, ni u kojoj situaciji. Socijalni radnik je pred svojim klijentom razgolićen do svog znanja. Ponekad je taj susret radosniji, a ponekad vrlo težak i mučan. Ponekad se, osim s tragedijom pojedinca moramo boriti s rigidnošću sustava kako bismo mogli izvršiti svoju misiju.

Ako je socijalni rad negdje težak, onda je to u zatvorima. U povodu izlaska knjige prof. Kneževića, objavljujemo dva autorizirana intervjua s istaknutim svjedocima razvoja hrvatske penologije, prof. Đurom Marasom i prof. Milošem Buđanovcem. Njih dvojica su svjedočila razdoblju vjerojatno najdinamičnijeg razvoja penološke misli i prakse u proteklom stoljeću. To je bio kontekst u kojemu se u našim penalnim ustanovama razvijao i socijalni rad.

Intervju

»MOJE JE RADNO VRIJEME OD USTAJANJA DO LIJEGANJA MOMAKA, S ODMOROM ZA OBJED«; PROFESOR ĐURO MARAS O NEKIM ASPEKTIMA RAZVOJA PENOLOGIJE U HRVATSKOJ

Đuro Maras je rođen 1928. godine u Zagrebu. Diplomirao je jednopredmetnu psihologiju na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zaposlio se u sustavu izvršenja kaznenih sankcija 1949. godine, a od 1958. godine radio kao rukovoditelj za preodgoj u OPD Glina. Godine 1967. postavljen je na mjesto višeg savjetnika u Odjelu za izvršenje krivičnih i prekršajnih sankcija Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Republike Hrvatske. Bio je član uredništva i urednik tematske oblasti u časopisu »Penološke teme« od njegovog osnutka 1986. godine do prestanka izlaženja 1992. godine.

Prof. Knežević: Pozdravljam profesora Đuru Marasa, psihologa koji je svjedok gotovo pola stoljeća razvoja hrvatske penologije, u vremenu iza Drugog svjetskog rata, negdje na polovici prošlog stoljeća, u vremenu gotovo najvažnijih faza njenog razvitka. Profesore Maras, molim Vas da se Vi ukratko predstavite čitateljima.

Prof. Maras: Ja sam u Zagrebu završio učiteljsku školu i onda su me zaposlili u Pobjeniku, jednom selu kraj Čazme. Naravno, uvjeti su bili kakvi su bili poslije rata, škola je tamo trebala, ali nije bilo školske zgrade, pa su nas smjestili u vatrogasni dom. To je bila jedna prostorija, a trebalo je voditi nastavu prvom, drugom, trećem i četvrtom razredu. Nastava je bila: do podne prvi i treći, popodne drugi i četvrti. Bio je režim prilično, ja bih rekao, ozbiljan što se tiče inspekcije jer sam radio svega tri-četiri mjeseca, već je došao inspektor, sjeo za stol i izvolite voditi nastavu. Poslije toga je dao svoje mišljenje koje je bilo normalno i sve je bilo u redu. Tužio sam se na uvjete rada koji su, eto tako, bili skučeni. Jedino što mogu pohvaliti, imali su jedan harmonij pa nisam morao pjevati, mogao sam samo svirati. Jer sam učio u učiteljskoj školi klavir četiri godine, poslije sam se nešto malo i s tim bavio. I to je trajalo svega par mjeseci i onda sam dobio dekret od Saveznog ministarstva unutrašnjih poslova da se javim Kazneno-popravnom domu za mlađe punoljetnike u Glini. Naravno, ja sam gotovo zacvilio, jer sam do tada živio u Zagrebu, a imao sam tek, devetnaest-dvadeset godina. Zatvor, to me zdrmalo, ali javio sam se u Zagreb načelniku izvršenja kazni u Sekretarijatu unutrašnjih poslova NR Hrvatske. To je bio Petar Miler, jedan simpatičan, drag čovjek, intelektualac koji je znao i saslušati i savjetovati i tako

dalje. I, rekao sam mu da ja ne bi išao tamo i... on me gleda, kaže: »znate što, vi ste dobili Dekret Saveznog ministarstva za unutrašnje poslove, odnosno morate se javiti, ili odite ili dajte ostavku, mislim, nemojte prihvatit i nećete se moć zaposlit u prosvjeti«. Kliker mi je odmah proradio ... I nema druge, odlučio sam da idem i spakirao sam kofer. Za Glinu sam čuo kao zagrebačko dijete: »ak si zločest, crna marica, ideš u Glinu«. To je bilo popravilište osnovano 1902. godine. Sjeo sam na vlak i doputovao do Gline navečer. Ta vremena su bila simpatična, ali ne lagana. Došao sam na vanjska vrata i šta ste, tko ste, uđite i dočekao me na vratima zgrade jedan mlad čovjek, mojih godina, a ja sam imao gitaru sa sobom, a kofer sam poslao mitgepek¹, tako da sam i bez kofera došao. On pogleda i veli čujte, već je jedan bio, nećemo kupiti gitare i gurne mi vrata. Rekoh čekajte, i gurnem nogu u vrata, nemojte zatvorit. Onda kad je shvatio, ispričavao se i onda su me odveli kod dežurnoga stražara i tamo me smjestili na spavanje. I na pola noći bila je smjena vjerojatno, i došao je neki drugi, ja sam tamo spavao na krevetu dežurnog, i ujutro, nisam se još ni probudio, kad dođe ovaj dežurni i viče: »Diž se!«. Ja velim čekajte, čovjek pogleda i kaže dobro jutro, i tako je počeo moj odgajateljski rad. U razgovoru s upravnikom Doma saznao sam da je moje radno vrijeme od ustajanja do lijevanja momaka, s odmorom za objed. Drugi dan mojeg boravka, došao je mladi čovjek, odgajatelj Ivica Vrpoljac², upoznali smo se i počeo sam malo gledat, radit. Onda je bila još, bile su karaule, i ograda od bodljikave žice.

Prof. Knežević: Stražarnice?

Prof. Maras: Da, oko zgrade...i...policija, milicija tadašnja. I tako, bilo je dosta problema dok sam se ja malo sakupio sve jer sam bio na izvjestan način malo i zbunjen. Vidio sam te mlade ljude, to je bilo do dvadeset i jednu godinu, to su bili mlađi punoljetnici. S nepovjerenjem sam ih gledao, i oni mene, dok se malo ne upoznamo i tako... malo po malo, uspostavili smo kontakte, ali je došlo s Ministarstva nakon izvjesnog vremena, ne mogu sad točno reći kada, da se mlađi punoljetnici prebace u Valjevo u Srbiji. Tada smo bili trojica odgajatelja, Ivo Vrpoljac, ja i Lotina Dragoljub³, on je sad u Beogradu.

¹ Način prijevoza teže prtljage, kada bi ju putnici umjesto sa sobom, predali u poseban, prtljažni vagon. Danas se gotovo izgubio (op. M. Knežević).

² Gospodin Ivo Vrpoljac je bio odgajatelj u OPD Glina, negdje početkom šezdesetih godina je otišao u Zagreb, gdje je bio ravnateljem jedne osnovne škole (op. M. Knežević).

³ Gospodin Lotina Dragoljub bio je najprije odgajatelj, a zatim niz godina voditelj grupe odgajatelja (središnje stručno tijelo OPD-a Glina u tom razvojnom periodu). Umirovljen je kao voditelj grupe odgajatelja 1970. godine (op. M. Knežević).

Prof. Knežević: A mogu pitati, koliko je mladića bilo tada tamo, otprilike?

Prof. Maras: Da, otprilike, pa bilo je jedno sto, stopedeset tada. Bili su majstori, bio je šnajderaj, bili su postolari, bila je, stolarija i ekonomija.⁴ Grafička radiona je izgrađena krajem 50-ih godina. Problem je bio s maloljetnicima, jer tu su došli mladići koji su bili i mladi, i jadni, režim je bio, što se tiče policije...pa pomalo i oštar. Ako je bilo fizičkih otpora, onda su ga savladali. Dobro, nisu premlačivali, ali to je zadatak, to moraš napraviti i zdravo.

Prof. Knežević: Mogu Vas tu prekinuti, jedan uobičajen stereotip o tom vremenu kad je riječ o djelovanju organa represije, posebno u zatvorima, je da je fizičko kažnjavanje bilo rasprostranjeno totalno, da...

Prof. Maras: Ne...

Prof. Knežević: Da se stalno tuklo i tako dalje...

Prof. Maras: Ne, toga nije bilo. Konačno, nas trojica, a bili su tu i drugi ljudi, majstori ozbiljni i tako, oni su bili pripremljeni za taj posao s maloljetnicima. Bila je moguća samica. Ali to su bili rijetki slučajevi, jedino ako je došlo do nekih situacija kada ne možete vladat s njim, i onda privremeno ga tamo smjestite i onda smo pozivali na razgovor iz te samice i poslije tih razgovora procijenili smo, dogovorili se, da bi trebalo se drukčije ponašati. Žica je bila, to sam rekao, ali više zbog odraslih nego zbog maloljetnika. Osuđeni iz kazneno-popravnih domova dolazili su kao majstori u radionice.

Prof. Knežević: Osuđenici iz zatvora za odrasle?

Prof. Maras: Da, da... iz kazniona su dolazili u Glinu raditi kao majstori i stručni učitelji. Bilo je manje-više i tu sve u redu, jedino što još nije bila dovoljno organizirana škola. Poslije kad je 1958. izgrađena škola, bilo je puno lakše a prije toga smo po učionicama izvodili nastavu i za osnovno obrazovanje, osnovnu školu i za školu učenika u privredi, po programima koji su tada postojali.

Prof. Knežević: Dakle, već 1958. godine ste vi imali u Glini školu učenika u privredi, neku vrstu zanatske škole?

Prof. Maras: Da, da, da.

⁴ *Ekonomija je tipičan izraz koji se upotrebljavao za poljoprivredna dobra u sastavu penalnih ustanova (op. M. Knežević).*

Prof. Knežević: Od kud su bili nastavnici? Iz glinskih škola ili...?

Prof. Maras: Nešto je bilo iz glinskih, ne znam ni ja, dva nastavnika su dolazila...a drugo su bili postavljeni kao nastavnici...

Prof. Knežević: Kao i Vi, Dekretom su dobili...

Prof. Maras: Tako je, Dekretom. On je bio nastavnik u školi. Jedino, tu i tamo je netko od nas se uključio ako je trebalo. Franjo Čumpek⁵ je bio direktor škole i nije bio odgajatelj nego direktor škole. Dakle, škola je imala svoj nastavni kadar, a odgajateljski kadar je bio posebno.

Prof. Knežević: I onda je izgrađena nova škola?

Prof. Maras: Nova škola je imala kabinet za kemiju, fiziku, četiri učionice...Ta škola je funkcionirala sasvim normalno, kao Škola učenika u privredi, i onaj koji je išao u školu učenika u privredi i završio je, on je dobio potvrdu odnosno svjedodžbu i mogao se normalno zaposliti u gradu odnosno kad se vrati kući.

Prof. Knežević: Već se tada vodilo računa o tome da se izbjegne stigma boravka u Glini?

Prof. Maras: Svjedodžba je bila normalno škola učenika u privredi, u Glini, nema odgojno-popravni i tako dalje. Ja sam otišao na studij u Zagreb pedeset i treće godine, i kad sam apsolvirao, onda sam došao k načelniku odjela za izvršenje kazni Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Josipu Manoliću⁶ koji mi je rekao otprilike, čuj, odi ti sad u Glinu, i treba nam psiholog. Pa, rekoh, moram diplomirati. Veli on: odmah. I ja sam rekao, pa dobro, idem. Uskoro poslije toga imenovan sam rukovodiocem za preodgoj u OPD-u Glina. Moram reći i to da do tada u kazneno-popravnim ustanovama nije bilo psihologa.

Prof. Knežević: Ono što bih ja primijetio je vrlo važno: da se u sistemu vidjela potreba za obrazovanjem.

Prof. Maras: Da. To je bio razlog.

⁵ Franjo Čumpek, nastavnik hrvatskog jezika, koncem sedamdesetih je bio i upravitelj OPD-a Glina. Dugi niz godina bavio se aktivnim političkim radom, bio je sekretar općinskog komiteta SK, predsjednik općine Glina, zastupnik u Saboru (op. M. Knežević).

⁶ Josip Manolić, danas poznatiji kao ugledni političar, odigrao je vrlo važnu ulogu u sustavu izvršavanje kaznenih sankcija, prije svega u području obrazovanja kadrova i uvođenju novih, modernih pristupa izvršavanju kazne.

Prof. Knežević: Sistemu je bilo stalo da ima obrazovane ljude?

Prof. Maras: Mislim da je to jedna od karakteristika tog vremena, jer po obrazovanju nacije, kada se pogledaju podaci iz vremena poslije Drugog svjetskog rata, onda su ti podaci grozni što se tiče obrazovanja na području Republike Hrvatske. Tako sam i ja došao u Glinu, moraš, gotovo. Onda sam išao kod Anke Matić⁷ i tamo sam stažirao kod nje nekoliko mjeseci, učio »zanat« kliničkog psihologa.

Prof. Knežević: Oprostite, gdje je radila gospođa Anka Matić?

Prof. Maras: Ona je bila upraviteljica u Kukuljevićevoj.

Prof. Knežević: Ona je bila psiholog po struci?

Prof. Maras: Ona je bila psiholog, završila je u Parizu, kod Piageta čini mi se i psihologiju i bila je na fakultetu neko vrijeme profesor, na filozofskom, onda je otišla tamo. I poslije toga snabdjeli su me s testovima, nabavio sam si i druge instrumente, na primjer za ispitivanje psihomotorne sposobnosti. Nalaze sam pisao prilično oprezno. Suradivao sam s liječnikom, koji je davao podatke o zdravstvenom stanju maloljetnika. Angažirao sam se i u radu s majstorima, na problemima u radionicama i u školi. Dogovorili smo se da uvedemo katalog ponašanja u radionicama. Taj je katalog služio da bilježimo probleme kakve su majstori imali s pojedinim učenikom na radnom mjestu u radionici. Održavali smo sastanke, dogovarali postupke majstora i odgajatelja.

Prof. Knežević: To smo kasnije zvali mini-timovi?

Prof. Maras: Da, tako je...

Prof. Knežević: Jeste li tada organizirali neko sustavno obrazovanje majstora, policajaca i svih ovih drugih kadrova koji su sudjelovali, ovaj, koji su organizirali život tih mladića?

Prof. Maras: Jest, to je postojalo, to je postojalo već početkom pedesetih godina. Ali ne samo unutar ustanove nego i na nivou Republike. Već pedeset i treće godine smo

⁷ Prof. dr. sc. Anka Matić je bila prva psihologinja u Hrvatskoj. Psihologiju je diplomirala u Francuskoj, a kasnije je i kao sveučilišna profesorica predavala na vjerojatno jednom od najprestižnijih svjetskih sveučilišta, Sorbonni u Parizu. Profesorica Matić je 1953. godine osnovala Institut za praćenje razvojnih problema djece i omladine, kojemu je do 1966. godine bila i na čelu. Taj Institut je danas Psihijatrijska bolnica za djecu i mladež, poznata Kukuljevićeveva. Umrula je prije 9 godina u dubokoj starosti, blizu 100 godina. Profesorica Matić je pripadala plejadi lijevih mladih europskih prijeratnih intelektualaca. Bila je sudionica NOB-a i sudionica građanskog rata u Španjolskoj (op. M. Knežević).

organizirali sastanak s majstorima iz odgojnih zavoda⁸ i naših majstora i to je bilo, republičko savjetovanje, kojemu je prisustvovao i profesor Ogrizović tada asistent na Filozofskom fakultetu.

Prof. Knežević: To je profesor Mihajlo Ogrizović⁹?

Prof. Maras: Da. Bio je on i još neki drugi, bio sam i ja tamo. Ja sam uglavnom to i organizirao kod nas u Glini. Tako da su ti problemi iskustva u odgojnim zavodima bili već vrlo rano. Prikupljali smo iskustva i uspoređivali rezultate odgojnih mjera u raznim ustanovama. Nekoliko godina kasnije napravili smo i novu zgradu ambulante. U toj sam zgradi imao lijepi mali kabinet, tako da se netko tko bi došao k meni na razgovor mogao opustiti.

Prof. Knežević: Mogu li Vas pitati sad, kad govorimo o tom vremenu, osim Vašeg obrazovanja kod gospođe Matić, otkuda su još dolazila znanja u taj sustav? Kako je to bilo organizirano?

Prof. Maras: Ako je riječ o meni, ja sam redovito sve časopise uzimao, Priručnike¹⁰, i prijevode iz stranih članaka, to je onaj Izbor¹¹ i pratio drugu literaturu s područja pedagogije i psihologije.

Prof. Knežević: Dakle, već je tada postojao izbor članaka iz strane literature?

Prof. Maras: Jest, jest. Ja ih imam.

Prof. Knežević: To su negdje pedesete, šezdesete godine?

Prof. Maras: Da

Prof. Knežević: I onda je Ministarstvo unutrašnjih poslova prevodilo najznačajnije stručne članke iz strane literature...

Prof. Maras: Jest..

⁸ Ovdje se misli na ustanove za skrb o djeci s teškoćama u ponašanju, koje su djelovale unutar sustava socijalne skrbi (op. M. Knežević).

⁹ Profesor Mihajlo Ogrizović, redoviti profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu, začetnik andragogije u našem prostoru, pisac prvih andragoških knjiga na hrvatskom jeziku (op. M. Knežević).

¹⁰ Priručnik za stručno obrazovanje službenika unutarnjih poslova - izlazi od 1953. g. do kraja 1991. g., zatim mijenja naslov u Policija i sigurnost, te pod tim naslovom izlazi od 1992. sve do danas (op. M. Knežević).

¹¹ Izbor je bio stručni časopis Ministarstva unutrašnjih poslova u kojemu su se objavljivali članci koji su bili prevedeni iz strane stručne literature. Izbor članaka iz stranih časopisa izlazi od 1955. g. kontinuirano, i pod istim naslovom ga Ministarstvo izdaje i danas (op. M. Knežević).

Prof. Knežević: ...za našu upotrebu?

Prof. Knežević: Kad je, sjećate li se, taj Izbor počeo izlaziti?

Prof. Maras: Negdje 1955. godine. I meni je to bio jedan vrlo koristan izvor podataka, isto tako i Priručnik. A onda, odlazio sam na sve moguće skupove koji su se održavali. Učestvovao sam na skupovima. Puno se posvećivalo, ja to moram priznat, da se je puno toga radilo i u obliku edukacije neposredne i raznih seminara, da se je literatura već tada prilično bogato širila po tim ustanovama, da su ljudi mogli čitat i obrazovat se, da su na primjer, od Markovića¹² u Institutu imali priručnik u kojem smo i mi povremeno objavljivali naše radove. Mi smo šezdeset i pete godine, imali prvo savezno savjetovanje penoloških psihologa u Lepoglavi. Raširili smo se i po cijeloj Jugoslaviji, i iz drugih krajeva su došli, sad je već psihologija, penološka psihologija, bila nekako... udomaćila se u teoriji, ali i praksi penalnih ustanova. Uvodni referat na tom jugoslavenskom simpoziju je dao psiholog prof. Franjo Bartolović.¹³

Ja sam bio dvije godine predsjednik predsjedništva penologa Jugoslavije i tako da sam obilazio i druge ustanove po Republici, bio sam i u Bosni, i u Srbiji. Savezna savjetovanja u Tesliću i Nišu bavila su se prvenstveno timskim radom i radom u prijemno-otpusnim odjeljenjima. Razmotren je dotadašnji razvoj, uloga i zadaci penološke psihologije. Uz već priličan broj mladih stručnjaka iz prakse, značajan doprinos ovom savjetovanju dali su eminentni znanstvenici, psiholozi i psihijatri sa zagrebačkog Sveučilišta.

Prof. Knežević: Možda da se vratimo tamo negdje na šezdesete godine i...Vi ste onda iz Gline otišli u Ministarstvo?

Prof. Maras: Da, početkom šezdesetih godina premješten sam u Republički sekretarijat za unutrašnje poslove, a 1968. godine je cijeli odjel za izvršenje krivičnih sankcija preuzeo Republički sekretarijat za pravosuđe i upravu.

Prof. Knežević: I tamo ste postali savjetnik u Ministarstvu, za izvršenje kaznenih sankcija...

Prof. Maras: Trebali su psihologa u Odjelu za izvršenje krivičnih sankcija. Ja još tada nisam diplomirao, nego nešto kasnije. Postavili su me za višeg savjetnika u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Onda je došla sedamdeseta godina, Savka Dapčević. Onda je došlo do reorganizacije republičke uprave. Odlučeno je da na radnim mjestima savjetnika netko tko još nije diplomirao na fakultetu može ostati samo ako se i u javnosti dokazao kao stručnjak.

¹² Prof. dr. Tomislav Marković, kriminalist, autor mnogih zapaženih djela iz područja kriminalistike. Bio je, inače, prvi direktor Centralnog ureda za kriminološka ispitivanja u Zagrebu, Runjaninova 2.

¹³ Prof. Franjo Bartolović, psiholog, bio je najvjerojatnije prvi profesionalni psiholog u penalnim ustanovama Jugoslavije.

Prof. Knežević: Dakle, taj zahtjev Savke Dapčević Kučar je išao na to da se u upravi ostave kompetentni kadrovi, u smislu obrazovanja?

Prof. Maras: Da, to je to...

Prof. Knežević: ...to nije bilo političko čišćenje nego...

Prof. Maras: Ne, ne, ne. To je u procesu rada odnosno razvoja službe i bilo koje.

I u Ministarstvu pravosuđa opet je bilo sve u redu što se službe tiče i kazneno popravnih domova, nekakvih velikih promjena nije bilo. Jedino što je, neki kadrovi nisu htjeli ostati, otišli su u mirovinu, ali radnja nije stala. Sve kako je bilo, radilo se dalje.

Ponekad je na primjer bilo neuobičajenih problema u kaznionama. Jednom je na Golom otoku došlo do pobune, zatvorenici i su se popeli na krov jedne zgrade, ravni krov... ne daju k sebi i, sad Maras, ajde kreni. Mislio sam putem šta da radim. Išao je sa mnom i podsekretar¹⁴ Žagar. Kad sam sve čuo šta je, sve podatke, rekoh, kad mi dođemo dolje oni će sami sići. On veli, gle, pa kak to misliš. Pa rekoh, tako, a nisam htio reći baš sve... I dođemo dolje na Goli otok, čeka nas Drago Piščević, kaže dobrodošli, ali oni su sišli. I sad me pita ovaj kako si znao. Pa reko čuj, u tim situacijama moraš o svemu razmišljat. Bilo je ljeto, vrućina, ovi su gore bili već dva dana, nemaju vode, nemaju ništa...ne mogu izdržat. Oni moraju biološki...moraju sići, ne. I dobro, sišli su i onda smo razgovarali u čemu je problem i riješili smo i taj problem.

Trebalo je, uvijek, procjenjivati sve uključene elemente, jer bi inače moglo doći do ozbiljnih kriza u pojedinim ustanovama. Ovu situaciju sam prikazao samo kao ilustraciju, bilo je i nekih daleko opasnijih od ove na Golom otoku, ali ih se sve uspijevalo razriješiti bez neželjenih posljedica za osuđene i za ustanove.

Prof. Knežević: Mogu Vas pitati u vezi s Golim otokom. Nekako je uobičajen stereotip o tome kako je Goli otok bio politički zatvor, međutim čini mi se... on je fakat politički zatvor zapravo bio vrlo kratko vrijeme? On je osnovan za smještaj onih koji su..

Prof. Maras: IB¹⁵-ovaca.

¹⁴ Podsekretar je bilo mjesto na razini sadašnjeg mjesta pomoćnika ministra (op. M. Knežević).

¹⁵ Komunistički Informacijski Biro (KomInform) je bila institucija za kontrolu komunističkih partija izvan SSSR-a, nastala nakon što je Staljin 1943. godine pod pritiskom saveznika raspustio Kominternu. U našim krajevima je IB najčešće zapravo kratica za Rezoluciju Informbira. Bila su dva dokumenta te vrste. Prvi, negdje lipnja 1948. godine, a drugi u studenom 1949. godine. Oba dokumenta bila su napad na Komunističku partiju Jugoslavije, kao »otpadnicu« od generalne linije Staljina i njegovih sljedbenika. Rezolucija Informbira je bila početak dubokog raskola između KPJ i komunističkih partija Istočnog bloka, koji će trajati sve do Staljinove smrti i dolaska Hruščova u Jugoslaviju, u misiju pomirenja.

Prof. Knežević: Ali vrlo brzo su oni zapravo razmješteni po drugim zatvorima i Goli otok je bio iza toga institucija za klasične delinkvente, je li tako?

Prof. Maras: Da...

Prof. Knežević: Kad je postao zatvorska institucija?

Prof. Maras: Koliko se ja sjećam, oni su bili u Foči... ti, IB-ovci. I onda kad je došlo do puškaranja na granicama, bilo je vruće, i onda su, odredili da ih se makne odanle, jer bi s one strane išlo, pa bi IB-ovci dočekali svoje prijatelje... I onda su ih prebacili na brzinu na Goli otok s tim da bi ih odanle bilo lakše evakuirati, ako dođe do tih kriza, i to je trajalo jedno godinu-dvije.

Prof. Knežević: Dakle, jedno dvije godine je on bio politički zatvor?

Prof. Maras: Upravo sam to htio reć... negdje pedeset i prve ili pedesete, prvi put sam bio na Golom otoku. Onda su tamo smješteni ovi mlađi punoljetnici... Otkad je pretvoren u kazneno-popravni dom za mlađe punoljetnike, mi smo dosta toga napravili na otoku. Novu stambenu zgradu, spavaonice za osuđeničke, barake smo porušili. Bilo je još adaptacija i uređenja unutar same zgrade i gdje su bili odgajatelji, gdje je bila uprava. Onda smo napravili, ne znam točno, pred kraj šezdesetih godina, sedamdesetih, zgrade, objekte za godišnje odmomore osuđenika. I napravili smo za odgajatelje jednu zgradu da mogu spavati i tamo, i tako dalje. Dakle, dosta je bilo toga tamo napravljeno.

Prof. Knežević: Relativno visok standard za to vrijeme...

Prof. Maras: Jest. Dakle, sistem u cjelini je funkcionirao tako kako je funkcionirao. A historičari i drugi nek se bave s onim što je bilo pa nek se bave i s onim što je sada. Tijekom slijedećih desetljeća osnovani su i izgrađeni otvoreni kazneno popravni domovi u Lipovici, Turopolju, novi istražni zatvor u Požegi, okružni zatvor u Splitu i Dubrovniku te bolnica u Zagrebu za potrebe svih osuđenika u Hrvatskoj. To su ustanove sa, za ono vrijeme, suvremenim rasporedom prostorija i funkcionalno daleko bolje za izvođenje modernih programa resocijalizacije. A prije svega s boljim komforom za zatvorenike. Išli smo u korak s tadašnjim idejama o izvršavanju kazni, pa smo otvorili odjeljenje za maloljetnike u Sisku.

Nakon prve rezolucije i odlučnog odbijanja njenog sadržaja, zemlje Istočnog bloka uputile su velike vojne snage na granice s Jugoslavijom, izbio je niz isprovociranih graničnih incidenata.

Prof. Knežević: To je otvoreno odjeljenje za maloljetnike?

Prof. Maras: Da, da, otvoreno odjeljenje za maloljetnike. Ja sam razgovarao sa Sobotinčićem¹⁶, i sa Nikolom¹⁷ prije toga, da idemo probat da otvorimo za maloljetnike otvorenog tipa. I naravno, pristali su odmah i ja sam izvršio ispitivanje. Odredio sam grupu maloljetnika iz Gline koji bi za moje pojmove mogli funkcionirati i u tim uvjetima. Pri tom mi je od velike koristi bio prijemno-otpusni odjel koji sam osnovao u Glini. Obavili smo obrade ličnosti (testiranjem i drugim instrumentima) svakog maloljetnika. Izvršili smo selekciju i prema vrstama kaznenih djela zbog kojih su bili upućeni u dom i prema osobinama njihovih ličnosti. To su bili temelji izbora onih koje smo uputili u otvoreno odjeljenje u Sisku. Međutim, trebalo je to odjeljenje i realizirati. I jednog dana, zove me Sobotinčić, kaže daj Đuka donesi te tvoje papire, razgovarat ćemo s podsekretarom u unutrašnjim poslovima.

Prof. Knežević: To je bilo negdje krajem šezdesetih?

Prof. Maras: Da, da. Čuli su, ocijenili i krenuli smo u realizaciju. I tad smo mi došli u Sisak na jedan teren, jednu livadu, za koju su oni odlučili da bi tu trebao biti taj dom. To je kraj pruge, tamo kod Mošćenice. I, napravljena je ograda, jedna baraka za upravu, jedan sobičak, za onoga tko će bit šef, jedna baraka za dnevni boravak, jedna učionica i jedna spavaonica. Onda smo razgovarali s ljudima u željezari da bi dečki učili zanate kod njih.

Prof. Knežević: Ne samo učili zanate nego i radili...

Prof. Maras: I radili, da, da, da, i radili i dobivali kvalifikacije. I sad kaže Sobotinčić meni telefonom, čuj Đuka, daj ti odi tamo, u Sisak. Pa veli, čuj, ne znam kak bu išlo, odredi grupu, odi ti s njima poznaju te i tako. Rekoh dobro. I šta, kauč na kamionet, kofer pokraj, idem tam.

Prof. Knežević: Nemojte se ljutiti da Vas prekinem, to znači da ste ih tamo najprije stavili u barake, tek onda se gradila ova zgrada koja postoji?

Prof. Maras: Da. I, kad smo došli, tišina... i ja i oni, svi mi njuškamo i gledamo, zatečeni praktički u jednoj situaciji neizvjesnosti. I jednog lijepog dana meni pitomac iz Osijeka

¹⁶ Anton Sobotinčić, bio je na čelu odjela za izvršavanje sankcija u Ministarstvu unutrašnjih poslova SRH, kao i kasnije u Ministarstvu pravosuđa. Bio je erudit, iznimno široko obrazovan čovjek, vjerojatno jedan od najobrazovanijih ljudi u sustavu izvršavanja kaznenih sankcija u Jugoslaviji. Osim praktičnog rada u Ministarstvima, bio je i nastavnik na tadašnjem Defektološkom fakultetu, današnjem Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu.

¹⁷ Nikola Naglič, tadašnji upravitelj Odgojno-popravnog doma u Glini (op. M. Knežević).

pobjegne. I javljam u Republički sekretarijat da je jedan pobjegao iz Siska. Oni kažu čuj, to je tvoj problem, to si ti napravio i to je tvoj problem. Rekoh dobro, hvala. Drugi dan, opet frka ujutro, tamo gdje vlak prolazi. Imali smo jednog konja i kola i jednog kočijaša koji nam je bio jedini promet, ak' šta treba dovoziti, odvoziti i tako dalje. To je bio saobraćaj ili naš auto. I po noći, taj koji je vozio, kočijaš, nije pazio na konja i on je došao na prugu i zgazio ga vlak.

Prof. Knežević: Možemo li se sad još malo vratiti na pitanje naobrazbe ljudi u sistemu. Da li je bilo i kad je otprilike počelo, ako je, slanje ljudi recimo u inozemstvo na, savjetovanja, na seminare i tako dalje. Da li je toga bilo?

Prof. Maras: Da, bilo je i dozvoljavalo se. Ali, više su dolazili stručnjaci izvana, jer su se edukacije obavljale tu.

Prof. Knežević: Možemo li malo vremena posvetiti socijalnom radu u penalnom sustavu tih godina. Kad je to počelo, tko je, ako se sjećate, uvidio tu potrebu za socijalnim radnicima u sustavu izvršavanja kazni i tako dalje?

Prof. Maras: Bili su socijalni radnici u okviru prijemnih odjeljenja kaznenih ustanova. Bilo ih je i bili su cijenjeni.

Prof. Knežević: Da li se možda sjećate otprilike kojih godina su prvi socijalni radnici zaposleni u izvršenju sankcija, otprilike?

Prof. Maras: Negdje 1952. godine, koliko se sjećam, osnovana je škola za socijalne radnike, pa su naši odgajatelji, koji su je završili, već za dvije godine radili kao socijalni radnici u našim ustanovama, u okviru prijemnih odjeljenja.

Prof. Knežević: To znači, negdje, pedeset i druge su već prvi ljudi iz sustava izvršenja kaznenih sankcija išli se obrazovati za socijalni rad?

Prof. Maras: Jest, išli su. Pa čak je i neki upravitelj Krajna¹⁸ koji je bio, on je isto išao u tu školu, pa je išao Pešut¹⁹ kao i neki iz Lepoglave.

Prof. Knežević: Da li to znači da se profesiji socijalnog rada, posvećivala ozbiljna pozornost u sustavu izvršenja...

¹⁸ Vjerojatno je riječ o Cvjetku Krajni, koji je bio upravitelj Odgojno-popravnog doma u Glini. Diplomirao je socijalni rad početkom 1959. godine s temom iz područja recidivizma maloljetnika (op. M. Knežević).

¹⁹ Dušan Pešut, bio je socijalni radnik u Odgojno-popravnom domu u Glini (op. M. Knežević).

Prof. Maras: Vrlo ozbiljna. Nije slučajno da smo u sistematizaciji odjela za izvršenje krivičnih i prekršajnih sankcija postavili socijalnog radnika, to je bila Stana Tišljarić.

Prof. Knežević: To je bila sistematizacija Ministarstva?

Prof. Maras: Jest, tako je...

Prof. Knežević: Ministarstvo je predvidjelo socijalnog radnika kao dio svoje unutrašnje strukture...

Prof. Maras: I imalo ga je.

Prof. Knežević: Meni se čini, kad Vas slušam, da zapravo taj sustav izvršavanja kaznenih sankcija koji je postojao od tamo pedesetih, da je na neki način sadržavao sve ono što je penologija toga vremena imala i drugdje, zatvorene ustanove, otvorene ustanove, poluotvorene ustanove. Da je sadržavao gotovo istu razinu sastava stručnih kadrova, da se mi zapravo nismo razlikovali od svijeta puno u, rekao bih, u sadržaju izvršavanja kaznenih sankcija.

Prof. Maras: Ja bih čak rekao da smo bili u nekim stvarima i pomalo ispred.

Prof. Knežević: Da li je sustav i na koje načine komunicirao s okolinom u kojoj se nalazio, obavještavao okolinu o svojoj djelatnosti?

Prof. Maras: Jednim dijelom je to bilo preko sredstava javnih komunikacija. Evo na primjer emisije »Mentalno zdravlje suvremenog čovjeka« koje je vodila profesorica Blažević²⁰, psihijatar.

Prof. Knežević: Da li je to profesorica Blažević koja je jedan od osnivača Klinike za psihološku medicinu na Rebru?

Prof. Maras: Da, ... ona...

Prof. Knežević: Kad je to moglo biti, kojih godina?

Prof. Maras: Pa otprilike tamo negdje sredinom sedamdesetih godina, tako. Onda sam surađivao a radiom.

²⁰ Prof. dr. sc. Duška Blažević, bila je bliska suradnica profesora Stjepana Betleheima, utemeljitelja zagrebačkog Centra za mentalno zdravlje, danas klinike za psihološku medicinu. Prof. Blažević je bila i prva predstojnica Centra za mentalno zdravlje.

Prof. Knežević: Radio Zagreb?

Prof. Maras: Da, sudjelovao sam u emisijama »Mentalno zdravlje suvremenog čovjeka«, »Zeleni megaherc«. Imali su emisiju o delinkvenciji maloljetnika »Radio sveučilište«.

Prof. Knežević: Mogli bi reći da je penalni sustav vrlo aktivno, na neki način, djelovao u javnosti.

Prof. Maras: Mi smo osnovali, ako baš hoćete, jedini penološki časopis *Penološke teme*, toga prije nije bilo.

Prof. Knežević: Koji na žalost ne izlazi više.

Prof. Maras: Komunicirali smo i bili smo traženi. To je bitno.

Prof. Knežević: Da li je zbog iskustva, zbog toga što su ljudi vidjeli da nešto treba mijenjati...da li je takva inicijativa odlazila zakonodavcu pa bi se i zakonodavstvo mijenjalo u skladu sa zahtjevima ljudi iz struke?

Prof. Maras: Ja bih možda malo drugom formulacijom, ali u tom istom smislu. Kad su donošeni neki zakoni, ili podzakonski akti, onda su, kad je riječ o našoj strukturi izvršenja kazni i pravosuđa, bili obavezno konzultirani Sobotinčić, broj jedan, ja sam isto bio jedan od tih, i Stana Tišljarić. Većina stručnjaka izvršenja kazni u Ministarstvu je bila angažirana gotovo u pravilu u svim, čak i perifernim područjima koja se odnose na izvršenje krivičnih sankcija. Dakle, sistem izvršenja krivičnih sankcija, kaznionice, zatvori, bolnica, KP, sve institucije su bile konzultirane i respektirane u svim situacijama koje upućuju na suradnju i potrebu suradnje u zakonodavnom smislu. Recimo, ja se sjećam kad je donošen Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija. Tu je bio i Singer²¹ i mnogi drugi pravници su učestvovali zajedno s nama u tom dijelu zakonodavnog reguliranja problematike. Naši ljudi su pojedinačno ili kao predstavnici institucije učestvovali u aktivnostima drugih, da tako kažem, struktura i institucija. Tako da su zaista, sistem izvršenja krivičnih sankcija i Ministarstvo pravosuđa u tom dijelu bili vrlo aktivni i u javnosti i u kreiranju sistema.

Prof. Knežević: Imam u svom posjedu jednu knjigu koja je zapravo prijevod one čuvene Fentonove knjige o grupnom radu u zatvorima, knjige s kojom je grupni rad kao tehnika uveden široko u penalne institucije. Ono što je zanimljivost knjige koju imam je to što je

²¹ Prof. dr. sc. Mladen Singer, ugledni pravnik, koji je osim svoje redovite djelatnosti u tadašnjem Javnom tužilaštvu, imao i zavidnu akademsku karijeru. Bio je profesor na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu, voditelj brojnih istraživačkih projekata, prije svega s područja maloljetničke delinkvencije.

Fentona preveo neki zatvorenik, nažalost ja ne znam tko, u Lepoglavi i natipkao prijevod na pisaćem stroju. To zapravo govori da je taj sistem, rekao bih, vrlo brzo nalazio aktualnu literaturu koja se u svijetu pojavljivala i onda je uz pomoć zatvorenika prevodio.

Prof. Knežević: Dal se Vi sjećate tko je donio tu Fentonovu knjigu u Hrvatsku?

Prof. Maras: Ne. Ali što se prijevoda tiče, imali smo među osuđenicima one, koji nisu bili uključeni u proizvodni rad, jer su znali strane jezike pa su bili prevodioci. Literaturu za prevođenje određivali su stručnjaci iz Sekretarijata.

Prof. Knežević: Aha, i Izbore su prevodili zatvorenici?

Prof. Maras: Da, uglavnom članke iz kriminalistike, kriminologije i penologije.

Prof. Knežević: Zahvaljujem Vam, prof. Maras, na mnogim zanimljivostima iz povijesti naše penologije.

Intervju

SAMO OBRAZOVANI LJUDI MOGU DOBRO RADITI U PENALNIM USTANOVAMA - RAZGOVOR S PROFESOROM MILOŠEM BUĐANOVCEM

Miloš Buđanovac je rođen 1938. godine u Beogradu. Diplomirao je psihologiju na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, gdje je i magistrirao 1978. godine. Zaposlio se u kaznionici u Lepoglavi 1966. godine kao psiholog. Od 1973. do 1990. godine bio je i ravnateljem kaznionice. Bio je član uredništva časopisa »Penološke teme« od njegovog osnutka 1986. godine do 1988. godine.

Prof. Knežević: Magistar znanosti Miloš Buđanovac, čovjek koji je cijeli svoj radni vijek proveo u hrvatskoj penologiji i to u vremenu koje je jako obilježilo taj penološki razvoj.

Prof. Buđanovac: Pa, mogu se prisjetiti vremena kad sam prvi put došao u Lepoglavu kao student na praksu. To je bilo negdje početkom šezdesete godine. U ustanovi je tada bilo troje ljudi s visokom školskom spremom i nekoliko s višom. Većina je bila s osnovnom školom i odgovarajućim tečajevima za rad u toj struci. S visokom spremom bio je dr. Miroslav Stanković, moj stariji kolega Franjo Bartolović i magistra Milica Bartolović, voditeljica domske apoteke. Prof. Franjo Bartolović bio je prvi diplomirani psiholog u hrvatskoj penološkoj praksi i prvi učitelj u mojoj penološkoj karijeri. To je bio period kada su u penološku praksu počeli prodirati neki drugačiji stavovi, različiti od dotadašnjih u odnosu prema osuđenim osobama. Šišanje na nulu, posipanje DDT-om, karantensko spavanje na pričnama li slične stvari koje su se pravdale higijenskim i drugim potrebama (zapravo privikavanje osuđenih na nevolje zatvorskog života) lagano se napuštaju. Dakle, jedan nivo odnosa prema osuđenima, koja je valjda bila primjerena stavovima onog vremena, lagano se napušta, i ustupa mjesto stavu da je osuđeni osuđen na vremensku kaznu lišenja slobode, ali ne i na nehumani način izdržavanja te kazne. U Lepoglavi je jedan od prvih nosilaca tog stava bio tadašnji upravnik Drago Piščević. To je bio čovjek širokog obrazovanja i velike erudicije, koji je shvatio da odnosi koji vladaju prema osuđenima nisu dobri i koji je sasvim decidirano tvrdio da način izdržavanja kazne ne smije biti dodatna kazna za osuđene osobe.

Prof. Knežević: Mogu li pitati što je bio Drago Piščević po struci?

Prof. Buđanovac: Piščević je po struci bio upravni pravnik, čovjek koji je po širini pogleda, po svojim stavovima, po znanju, bio zapravo doktor penologije.

Prof. Knežević: Dragu Piščevića upoznao sam kao mlad socijalni radnik, kad je on vodio dom na Golom otoku. I to je bio čovjek izuzetne kulture prije svega, a ne samo znanja.

Prof. Buđanovac: Kad sam spomenuo njega, onda sam zapravo htio reći jednu bitnu stvar. To je čovjek koji je shvatio da ako hoćemo ići naprijed u dizanju nivoa, nazovimo to uvjetno tretmana osuđenih, odnosno odnosa prema njima, da to ne možemo raditi s ljudima koji nemaju dovoljno znanja i obrazovanja. I ne samo to, nego i s ljudima koji su naslijedili, da tako kažem, čvrste stavove o tome da je osuđenik zločinac i da prema njemu treba biti strog, da ne kažem neki teži izraz. Piščević je shvatio da to mogu činiti ljudi koji imaju šire obrazovanje, više obrazovanje i naravno, takvi ljudi koji imaju drugačiju podlogu za formiranje stavova u okviru cijele te problematike.

Prof. Knežević: Mogu li vas na ovom mjestu prekinuti pitanjem, kako ne bismo prošli dalje u kronološkom redu. Da li vas je tada možda i na Odsjeku za psihologiju netko motivirao prema penologiji ili je to bio samo vaš vlastiti interes? Pitam to jednostavno da vidim je li i akademska zajednica tog vremena imala nekog senzibiliteta za to područje.

Prof. Buđanovac: Kao institucija, ne. Prof. Zoran Bujas²² je svojevremeno pokazao interes prisustvovanjem nekim penološkim skupovima, ali dalje od toga nije se išlo. Moram reći da je, koliko god sam ja to nastojao, tek pod kraj mog radnog vijeka došlo do neke suradnje između naše ustanove i Odsjeka za psihologiju u Zagrebu, a rezultat je bila knjiga koju su napisali Miomir Žužul²³ s grupom kolega. Krajem pedesetih godina prof. Mladen Zvonarević²⁴, on osobno, a ne Odsjek za psihologiju, vršio je neka istraživanja u kazneno popravnim ustanovama, uz asistenciju prof. F. Bartolovića i prof. Đure Marasa.²⁵ Prof. M. Zvonarević je kao socijalni psiholog imao interes i za ovo područje, i njegov doprinos razvoju hrvatske penologije je nesumnjivo velik. On je i taj, koji je odigrao ključnu ulogu u mojoj orijentaciji na penologiju, preporučivši me za stipendiju tadašnjeg Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove. Kad već spominjem važna imena u razvoju hrvatske penologije, onda ni u kojem slučaju ne mogu izostaviti gosp. Antona Sobotinčića²⁶,

²² Akademik Zoran Bujas, psiholog, dugogodišnji pročelnik Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Od 1938. pa sve do 1981. godine bio je profesor eksperimentalne i fiziološke psihologije na zagrebačkom Sveučilištu.

²³ Knezović, Z., Kulenović, A., Šakić, V., Zarevski, P., i Žužul, M. (1989). Psihološke karakteristike osuđenih osoba. Zagreb: Znanstvena edicija časopisa Penološke teme.

²⁴ Prof. Mladen Zvonarević, psiholog, bio je dugogodišnji voditelj Katedre za socijalnu psihologiju na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

²⁵ Prof. Đuro Maras, psiholog, dugogodišnji savjetnik i načelnik u Odjelu za izvršavanje kaznenih i prekršajnih sankcija Ministarstva pravosuđe RH.

²⁶ Anton Sobotinčić, osoba iznimne erudicije, bio je načelnik službe za izvršenje kaznenih sankcija u Ministarstvu pravosuđa niz godina, predavao je na tadašnjem defektološkom fakultetu, danas

koji je negdje od kraja pedesetih do svog odlaska u mirovinu bio načelnik službe za izvršenje kazni. To je bio čovjek koji je strahovito puno čitao, koji je upijao iskustva drugih zemalja, koji je imao jednu izuzetnu širinu pogleda na probleme penološke struke i koji je zapravo, što sam inicirajući, a što prihvaćajući dobre ideje ljudi iz našeg penološkog sistema, radikalno, da tako kažem, unapređivao penološki sistem Hrvatske, pa i Jugoslavije. Mislim da je Anton Sobotinčić na nivou Jugoslavije bio najveći stručnjak u penološkoj teoriji i praksi...

Prof. Knežević: I vjerojatno jedan od najuglednijih ljudi svoga vremena u penologiji Jugoslavije.

Prof. Buđanovac: Apsolutno. Nije bilo pitanja na koje on nije imao odgovor. On je ujedno bio i učitelj koji je imao sluha za sve ono dobro što se čuje i predloži. Na takvim ljudima je počivao napredak penološke prakse u Hrvatskoj. Svi ti ljudi, pa i ja, učestvovali su u izgradnji zakonskih propisa. Moram reći da je kod nas penološka praksa bila ispred teorije, ispred zakona.

Prof. Knežević: Možemo li to pojasniti? Dakle, u penalnom sustavu se pojavio možda neki način rada s ljudima, neki novi pristup, koji u biti nije bio predviđen zakonom i onda bi praksom bio potvrđen, da bi ga se kasnije prihvatilo kao zakonom reguliranog. Možemo li to tako označiti?

Prof. Buđanovac: Da. To je bio proces, ja bih to nazvao, recimo, omekšivanjem stavova prema osuđenim osobama. Ne u smislu neke blagosti nego u smislu poštivanja njihovih prava, te u proširivanju njihovih prava i pogodnosti koje mogu koristiti.

Prof. Knežević: Možda bismo nastavili ovu liniju obrazovanja ljudi, s čim ste zapravo dobro počeli. Kad ste došli, bilo je troje ljudi koji su bili visoko obrazovani, ali je vladala očito svijest da trebaju obrazovani ljudi. Taj je proces u Lepoglavi započeo Drago Piščević. I sad možda da nastavite dalje, kako se ta stvar razvijala dalje?

Prof. Buđanovac: Taj proces poboljšavanja kvalifikacijske strukture, mada je govorim o Lepoglavi, odnosi se i na ostale naše penalne ustanove.

Prof. Knežević: Dobro, ali Lepoglava je bila važna penalna institucija pa je normalno da je ona odražavala i stanje sistema.

Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu, nije bio doktor znanosti i nije imao status sveučilišnog profesora, ali je odgojio generacije penoloških stručnjaka.

Prof. Buđanovac: Broj ljudi s visokim i višim obrazovanjem i potrebnim srednjim stručnim, dakle ono od niže stručne sprema pa na gore, se godinama povećavao. Međutim, bio je i jedan veliki problem. Ti ljudi nisu uvijek bili na onom očekivanom nivou da naprave neki korak naprijed. To se dešavalo zbog toga jer je sama Lepoglava, kao i neke druge naše ustanove, dislocirana od većih mjesta i gradova i samim tim selekcija kadrova za rad u ustanovi bila je jako otežana, unatoč tome što je ustanova nudila neke pogodnosti, kao na primjer stan, beneficirani staž i drugo. Istina, osobni dohodak nikada nije bio pretjerano visok, ali je bio pristojan. Tamo negdje krajem sedamdesetih godina, u Lepoglavi, sad se moram prisjetiti imena, bio je relativno veliki broj psihologa. U Lepoglavi su se toga časa zatekli Said Tatarević, Kruno Stipetić, Veljko Škrablin. Na mjestima odgajatelja imali smo psihologe Dragu Pavlovića i Antuna Potneka. Do devedesete godine kroz ustanovu je prošlo trinaest psihologa. Bilo je i pedagoga, socijalnih pedagoga, i drugih struka bliskih penološkoj praksi. Napravili smo iskorak u suradnji s tadašnjim Fakultetom za defektologiju, Odsjekom za poremećaje u ponašanju²⁷, što je opet zasluga A. Sobotinčića koji je postao predavač na tom odsjeku, a nešto kasnije je u nastavu uključio i mene. Tijekom vremena poboljšavali smo obrazovnu strukturu i to s ljudima koji su između ostalog, u studijskom programu imali i nekoliko penoloških predmeta. Kad sam ja došao u ustanovu, zatekao sam slovom i brojem osam odgajatelja (tada su se nazivali referentima) na otprilike brojno stanje od tisuću do tisuću i sto osuđenih osoba, uz godišnju fluktuaciju od cca. sedamsto osuđenih.

Prof. Knežević: Ali, recimo, broj ljudi je bio oko tisuću i sto?

Prof. Buđanovac: Da, tu se kretao i po odgajatelju je znalo biti i »debelo« preko sto, pogotovo onih na vanjskim radilištima. Kroz sve te godine, broj radnih mjesta u sistematizaciji se povećavao. Kad sam ja odlazio u mirovinu, imali smo dvadeset i tri odgajatelja (od predviđenih dvadeset i pet), gotovo svi s visokom naobrazbom. Istina, zatvaranjem Golog otoka i Stare Gradiške, broj osuđenih se u Lepoglavi povećao na oko tisuću i petsto, ali je ipak to bio povoljniji odnos odgajatelj - osuđenici u odgojnoj grupi. Kad sam ja došao u ustanovu, nije bilo niti jednog odgajatelja s visokom spremom, možda dvoje, troje s višom (upravnom), ostali su imali srednju. To su bili ljudi još iz rata pa su brzo odlazili u mirovinu i onda je Piščević počeo uzimati obrazovanije ljude, pa sam po njegovom odlasku ja to nastavio. Taj razvoj je išao vrlo dinamično. Kasnih sedamdesetih organizirana su doškolovanja, stručni seminari itd., neki radnici krenuli su na postdiplomske studije, a počeli su i istraživački radovi unutar KPD-a Lepoglave, s ciljem da se vidi mišljenje osuđenih

²⁷ Ovdje se misli na Odsjek za poremećaje u ponašanju na nekadašnjem defektološkom fakultetu, danas Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu.

o tretmanu, uvjetima izdržavanja kazne i da se rade u okviru mogućnosti potrebne korekture. Iz tog perioda jedan dio radova objavljivan je u časopisu *Penološke teme*, koji je bio naš stručni časopis.

Prof. Knežević: Pardon, *Penološke teme* više ne izlaze, nažalost.

Prof. Buđanovac: Nažalost, ne. To je bio jedan izuzetno dobar časopis koji se bazirao na iskustvima iz prakse, ali gdje nisu izostajala niti teoretska razmatranja cijele penološke prakse. Dakle, taj period je bio jedan veliki iskorak naprijed, jer iz toga su rezultirala noveliranja zakona, novi kućni redovi i niz drugih podzakonskih akata. Ne bi bilo dobro kad ne bih spomenuo, iz vremena kada ja još nisam bio u ustanovi, jednu izuzetnu suradnju s prof. V. Hudolinom²⁸ i njegovom ekipom iz Vinogradske bolnice, na planu liječenja alkoholičara. Naime, 1965. godine u Lepoglavi je radila jedna sekcija Kongresa o alkoholizmu. Inicijativu za suradnju pokrenuo je prof. dr. V. Hudolin, naš poznati psihijatar, pionir na području liječenja alkoholizma i drugih ovisnosti. On je ušao u naš sistem i tada se u Lepoglavi počelo s liječenjem alkoholičara. Osnovan je klub liječenih alkoholičara, uveden je grupni terapijski rad s njima (tada još nije bilo ovisnika o drogama). Tako je počelo. No nastao je jedan mali zastoj, vjerojatno zbog nedostatnog kadra jer je posao spao na psihologa i socijalnog radnika (pored njihovih drugih obaveza), a stručnjaci iz Vinogradske još se nisu bili uključili u sam proces liječenja.

Prof. Knežević: Je li profesor Hudolin dolazio redovito tad u Lepoglavu na supervizije?

Prof. Buđanovac: Tada još ne. Međutim kada sam ja došao, onda smo kolega Bartolović, ja i socijalni radnik Jakov Geček, kojeg također moram spomenuti...

Prof. Knežević: On je bio, čini mi se, prvi socijalni radnik u penalnim ustanovama?

Prof. Buđanovac: Jeste, jeste. Jedan čovjek izuzetne stručnosti, izuzetnog senzibiliteta za struku u kojoj je radio. Dakle, mi smo se mojim dolaskom malo pojačali i ponovno smo obnovili i rad kluba i rad na grupnoj terapiji. Tada se uključuje prof. Hudolin sa svojim suradnicima: socijalnom radnicom Ljubom Ulemek²⁹, psihijatrom Ivom Gabelićem i drugima,

²⁸ Prof. dr. Vladimir Hudolin, neuropsihijatar, bio je od 1959. godine do umirovljenja 1987. godine, predstojnik Klinike za neurologiju, psihijatriju, alkoholizam i druge ovisnosti Kliničke bolnice »Sestre milosrdnice« u Zagrebu. Prof. Hudolin bio je osnivač alkoholologije u Hrvatskoj i jedan od najuglednijih svjetskih alkohologa.

²⁹ Ljuba Ulemek, prva socijalna radnica na području alkoholologije u tadašnjoj Jugoslaviji, bliska suradnica prof. Hudolina. Sudjelovala je kao ravnopravna suradnica prof. Hudolina u mnogim radovima koji su objavljivani u međunarodnim edicijama.

a kasnije su se uključili i dr. Veljko Đorđević³⁰ i dr. Slavko Sakoman³¹ i onda se ta suradnja dalje širila i razvijala, s tim da je povremeno u, da tako kažem, supervizijske svrhe dolazio i prof. Hudolin.

Prof. Knežević: Inače, prof. Hudolin je tad obilazio praktično sve penalne ustanove u Hrvatskoj.

Prof. Buđanovac: Jeste. Moram reći, iza toga je počelo liječenje i u drugim ustanovama: Staroj Gradiški, Požegi, mislim da ste čak i vi u Lipovici imali, pa u Turopolju itd.

Prof. Knežević: I svi koji smo htjeli, onda smo završili zapravo alkohološku školu u bolnici u Vinogradskoj i imali stalno superviziju profesora Hudolina i njegovih suradnika.

Prof. Buđanovac: Upravo tako. Mi smo čak napravili i jedan pravilnik o liječenju alkoholičara i narkomana. Nije se sve svodilo isključivo na rad s alkoholičarima, nego se priča proširila i na rad s obiteljima jer bez obitelji je taj posao manjkav. Da bi na kraju uspostavili jednu izuzetno dobru suradnju s klubovima liječenih alkoholičara koji su osnivani na terenu, gdje smo povezivali naše liječene alkoholičare s onima u mjestu gdje inače oni žive. Njihove obitelji su se i tamo uključivale u rad. Dakle, ostvarili smo jednu višestruku povezanost terena i ustanove, održavali smo i redovne sastanke s obiteljima koji su bili zajednički: osuđeni, njihove obitelji i članovi terapijskog tima. U klubove liječenih alkoholičara i centre za socijalni rad slali smo upite da li osuđeni po izlasku na slobodu apstinira ili je otišao u recidiv. I moram reći, negdje oko 45% naših liječenih alkoholičara koji su izašli na slobodu bilo je uključeno u klubove. Dakle, postotak nije Bog zna kakav, da bi rekli da je u to uključena velika većina, ali tih 45% je sigurno apstiniralo, jer smo mi promatrali period od 6 mjeseci što je za nas, poslije njegovog izlaska, predstavljalo neki kriterij o apstinenciji. Dakle, 45% njih je unutar 6 mjeseci na slobodi bilo uključeno u klub i apstiniralo. Kasnije smo to radili i za narkomane, nažalost njih svega 5% se nije drogiralo, a unutar tih 5% je bilo i onih koji više nisu živi jer su se predozirali. Ja i danas mislim da taj oblik liječenja narkomana u kazneno-popravnoj ustanovi nije u redu, i da bi njima trebalo organizirati komune pod nadzorom slične onima kakve se danas organiziraju, gdje će biti jedan drugačiji njihov stav prema sebi i prema liječenju nego što to može biti u jednoj represivnoj okolini. Ima još jedna važna stvar koju treba naglasiti. Nama nisu bili samo u centru pažnje odnosi prema osuđenima i humanizacija tih odnosa, nego smo vodili računa i o radnicima, službenicima kazneno-popravne ustanove. Mi smo i tu radili i to u zajednici s Fakultetom

³⁰ Prim. dr. sc. Veljko Đorđević, psihijatar, danas pročelnik Zavoda za socijalnu psihijatriju KBC Zagreb.

³¹ Prof. dr. sc. Slavko Sakoman, psihijatar, Klinička bolnica Sestre milosrdnice, Zagreb.

za defektologiju, odnosno Odsjekom za poremećaje u ponašanju, neka istraživanja, utvrdili neke činjenice i moram reći da smo na osnovi takvih istraživanja u rasponu od otprilike 15 do 20 godina posvećivali povećanju pažnju radnicima u ustanovi. To zbog toga što su oni također opterećeni svojim svakodnevnim radom, stresovima, interaktivnim odnosom s osuđenima, i njima je trebalo omogućiti određenu relaksaciju od tog posla. Krenulo se, na primjer, na rekreativne odmore koji su išli izvan godišnjih odmora, na raznim mjestima, na primjer na moru, u hotelima, po 10 dana, pa na skijanju, u toplicama, prema tome kako je tko izrazio želju. Unutar tih 15-ak godina mi smo produžili radni staž naših radnika za gotovo 10-ak godina. Zadovoljstvo radnika, njihova rasterećenost od onih problema, je učinila svoje. Bilo je tu i drugih oblika relaksacije. Dakle, išli smo s motivacijom, ako je radnik zadovoljan, ako je opušten koliko može biti opušten, ako nije pod tenzijama, da će imati i jedan drugačiji odnos prema osuđenim osobama. I to se ispostavilo ispravnim. Istini za volju, ponekad je netko i »eksplodirao«, ali je to bilo neznatno u odnos na ono kako je to bilo u onim »starijim« vremenima.

Prof. Knežević: Kako su dolazila nova znanja i nove informacije? Dakle, koji su bili kanali? Reći ću zašto to pitam. Postoji jedan uobičajeni stereotip da je to bilo vrijeme kad nije bilo komunikacije ni sa čim, kad smo mi bili izolirani iza čelične zavjese i tako dalje. No, kako su ta nova znanja dolazila u sistem?

Prof. Buđanovac: Pa ja moram reći da su dolazila na razne načine, ali u svakom slučaju zahvaljujući tadašnjoj upravi izvršenja kazne. Priča počinje od načelnika Sobotinčića, koji je...

Prof. Knežević: Neki kažu Jože Manolića prije toga.

Prof. Buđanovac: Vjerojatno jest. Ne mogu reći jer...

Prof. Knežević: Kad ste vi došli, on više nije bio u sistemu?

Prof. Buđanovac: Nije bio u sistemu, pa ja ne mogu davati svoje mišljenje o tome...

Prof. Knežević: To je Đuka Maras spomenuo u intervjuu.

Prof. Buđanovac: Vjerujem. Đuka to bolje zna, jer je on od 48. - 49. u sistemu. No, Sobotinčić je nas, da tako kažem, tjerao i mamio da hodamo okolo po simpozijima, seminarima, i kongresima, te nam preporučivao literaturu. Mi iz Lepoglave smo imali dogovor s izdavačkom kućom Mladost koja nam je redovito slala popise novih knjiga s našeg područja i mi smo to odmah naručivali i davali osoblju na čitanje. I ne samo to, nego je bila dana mogućnost ljudima koji su imali srednju ili višu spremu da se upravo na Odsjeku za poremećaje u ponašanju na Fakultetu za defektologiju dalje obrazuju u svojoj

struci, tako da je dio naših odgajatelja i stražara pohađao fakultet. I sam Republički sekretarijat za pravosuđe je također organizirao razne tečajeve i seminare za dopunsku naobrazbu.

Prof. Knežević: Zapravo su desetine ljudi u penalnom sustavu Hrvatske završili taj studij.

Prof. Buđanovac: Tu moram opet spomenuti prof. Sobotinčića, koji je prvi ušao u taj Odsjek poremećaja u ponašanju. S njim zajedno jedan od važnih čimbenika je bio i prof. Mladen Singer, s kojim smo, također, jako dobro surađivali. On je u svoje vrijeme bio i javni tužilac, čovjek s velikim iskustvom i znanjem, kojem pored maloljetničke delikvencije nije bilo niti strano područje ovisnosti i penologije, i koji je također dao svoj doprinos u omogućivanju uključivanja naših ustanova u obrazovni sistem Fakulteta za defektologiju. Dakle, prof. Mladen Singer je svakako osoba koju se u razvoju naše penologije ne može mimoći.

Prof. Buđanovac: Mislim da vrijedi spomenuti još neka područja gdje su se dogodile promjene za svih tih godina. Jedno od tih područja je obrazovanje osuđenih osoba. Kad sam ja došao u ustanovu, tu je bila organizirana osnovna škola i nekoliko stručnih usmjerenja prema djelatnostima koje su u ustanovi postojale: drvene struke, metalske struke i slično. Jedan broj osuđenih je u to obrazovanje bio uključen, uvijek je to bilo na principu dobrovoljnosti, ali ako su odgajatelji ocijenili da bi nekog trebalo obrazovati, onda se malo i »pritisnulo«. Ne na silu, naravno, nego uvjerenjem o potrebi da čovjek nešto završi. Na početku smo imali nastavni kadar angažiran iz okolnih škola i jednog ili dvojicu naših predavača. S vremenom se krug zanimanja širio, a shodno tome povećavao se i broj naših stručnih nastavnika, ali i nivo znanja koji su ti ljudi mogli pružati, tako da smo mi došli između 80-ih i 90. godine do jednog jakog školskog centra koji je imao svoj nastavni kadar, i dobru suradnju s više obrazovnih ustanova, uglavnom s područja naše županije.³² Tu se sad pojavila i ugostiteljska struka, kuhari, konobari, a išli smo i dotle da smo ljudima omogućavali, naravno ako su udovoljavali svim drugim kriterijima, i da studiraju, pa su čak pojedinci i magistrirali. Mislim da smo ovim širenjem područja raznovrsne naobrazbe postigli to da se što veći broj osuđenih kojima je to trebalo uključivao u obrazovni proces. Isto tako moram reći da smo u okviru obrazovanja koristili kao nastavnike i obrazovane osuđene osobe, tako da smo imali jedan izuzetno jak i dobar školski centar.

Prof. Knežević: To znači da su recimo u školi predavali neki osuđeni koji su bili, recimo, nastavnici ili tako? Da im se omogućilo...

Prof. Buđanovac: Ako su bili stručnjaci u nekoj struci, kao na primjer inženjeri, ekonomisti, dakle ljudi koji su donijeli znanje izvana, a za koje bi bilo šteta da im ne omogućimo da nauče druge.

³² Kaznionica u Lepoglavi nalazi se na području Varaždinske županije.

Prof. Knežević: Mogu li ovdje u vezi s obrazovanjem postaviti sljedeće pitanje: Uobičajeni stereotip, kad se danas ocjenjuje taj period socijalizma u Jugoslaviji, je da se to tako razvijalo iz onih, ovaj, lenjinskih principa, učiti, učiti i samo učiti, a zapravo mi se čini da nije riječ o lenjinskom principu, nego o jednoj stručnoj procjeni po kojoj je obrazovanje mogućnost za napredak?

Prof. Buđanovac: Mi smo u svakom slučaju uvijek procjenjivali, gledajući ukupnu ličnost osuđenoga, što je to bilo što je njemu stvorilo preduvjete da dođe k nama. Između brojnih faktora, naravno, bilo je i nedovoljno obrazovanje, jer da je možda bio obrazovaniji, vani bi bolje zarađivao, bolje živio, ne bi upadao u iskušenja itd. Međutim, osnovno je bilo da ga stručno osposobimo kad izađe da ima neki kruh u rukama, da se može zaposliti, da ne padne na teret zajednici, ili da se pak ne vrati nazad u ustanovu kao recidivist. Vrlo često osuđeni su i sami izražavali interes za pojedine struke, pogotovo one u novije vrijeme rentabilnije, kuhare, konobare, jer je to omogućavalo lakše, brže, ako ne drugo, barem sezonsko zapošljavanje vani.

Prof. Knežević: A i ustanova je razvijala i ugostiteljske aktivnosti?

Prof. Buđanovac: Apsolutno, jer ti ljudi su onda i u našu osuđeničku kuhinju počeli donositi novosti. Mi smo, recimo, imali izuzetno stručne predavače, profesore, iz varaždinske ugostiteljske škole, koji su uz naše civilne kuhare učestvovali u tom procesu obrazovanja, što se vidjelo i na kvaliteti prehrane. To se odrazilo na proširenju menija, i općenito dizanju kvalitete prehrane. Sjećam se, recimo, detalja kad su nas osuđeni sa svojim kuharom civilom pozvali na degustaciju jela pripremljenih s gljivama. Naime, mi smo počeli uzgajati šampinjone i bukovače u podrumima starog samostana, koji su idealni za te stvari. Veliki dio je išao na prehranu osuđenih, a nešto smo i prodali preko naših trgovina. Pozvali su nas na degustaciju petnaestak, dvadeset različitih vrsta jela od gljiva, naravno uvijek u kombinaciji s nečim. To je mene fasciniralo jer je to bio produkt nekakvog znanja i proširenja kruga interesa osuđenih. To je bilo nešto vrlo pozitivno, vrlo dobro.

Prof. Knežević: Ovako kad slušam, zapravo imam osjećaj da su ta dva procesa, obrazovanje osoblja i potreba za obrazovanjem zatvorenika, tog vremena tekli paralelno.

Prof. Buđanovac: Apsolutno.

Prof. Knežević: Da je cijeli jedan sistem rastao komplementarno pomažući jedan drugome na neki način.

Prof. Buđanovac: Da.

Prof. Knežević: Jer su i obrazovaniji zatvorenici tražili obrazovanije odgajatelje.

Prof. Buđanovac: Ne samo obrazovanije, nego i s drugačijim stavovima. Dobivalo se i na kompletnoj ličnosti, ne samo na znanju i obrazovanju. Mislim da su tu bili neki pozitivni pomaci. Onda imamo još jedno područje takozvanih »slobodnih aktivnosti« - Lepoglava je bila poznata upravo po svojim sekcijama slobodnih aktivnosti gdje je u slobodno vrijeme prema vlastitom izboru i slobodnoj volji osuđenik mogao ići tamo gdje ga vuče njegov interes. Recimo, kad sam ja došao u ustanovu, sad ja to ne povezujem s nekim svojim zaslugama, jer to je jednostavno bio razvoj, ali hoću reći, kad sam ja došao, imali smo rezbarsku, likovnu i bačvarsku sekciju, i takozvanu »blataru«. To je bio popularni, malo ironičan izraz za keramičku sekciju koja je radila neke proizvode od gline. No, među osuđenim osobama je bilo raznovrsnih izuzetnih talenata, tako da smo mi digli te sekcije na jedan vrlo visoki umjetnički ili zanatski nivo. Tamo negdje '75. godine, kad smo snimili sve ono što su te osuđene osobe do tog časa napravile, procijenili smo da se to treba i vani vidjeti, pa smo '75. godine napravili izložbu osuđeničkih radova u galeriji primitivnih umjetnosti na Gornjem gradu u Zagrebu, koja je bila izuzetno dobro primljena, prije svega od stručnih likovnih i drugih kritičara. Imala je veliki publicitet i veliki broj posjetitelja. Bila je to velika afirmacija ne samo ustanove, nego prvenstveno pojedinaca koji su svoje radove tu stvorili i na izložbi prezentirali. Imali smo i osuđenih koji su bili pisci, pjesnici, književnici. Neki od njih upravo su to postali u ustanovi. Tamo negdje sedamdeset i neke godine izdali smo jednu zbirku pjesama osuđenih osoba.

Prof. Knežević: Riječ je zapravo bila o pokušaju da se afirmira stvaralaštvo zatvorenika.

Prof. Buđanovac: Apsolutno. Onda je bila važna još jedna stvar, a to je informiranost osuđenih osoba. U KPD-u Lepoglava neposredno poslije Drugog svjetskog rata počeo je izlaziti jedan informativni list za osuđene osobe. Tad se zvao Bilten ili tako nekako. On je »živio« koju godinu i vjerojatno, kad se promijenio upravnik, on se ugasio jer ovom drugom nasljedniku nije bilo do toga. Uglavnom, poučeni tim iskustvom, mi smo '73. godine pokrenuli informativni list i za osuđene i za radnike ustanove. Nazvali smo ga »Domski vjesnik« i on je izlazio sve do '90. godine. U njemu je bio poseban prilog za radnike s informacijama koje njih zanimaju, a veći dio lista bio je namijenjen osuđenim osobama. Taj dio lista sadržavao je informacije koje su davali naši stručni radnici, pisali su tu i osuđeni svoje primjedbe, stavove, svoje uratke, kao pjesme, prozne sastavke, humor, karikature, ilustracije itd. Dakle, taj je naš list izlazio od '73. do '90., punih 17 godina; u jednom periodu izlazio je dvomjesečno, a u drugom tromjesečno. Informiranost i radnika i osuđenih o svemu što se zbiva u ustanovi i s ustanovom, smatrali smo, rezultat će s manje nevolja, manje predrasuda, manje krivih poteza i zaključaka itd. Osim ovoga, bilo je tu i gostovanja raznih umjetnika, estradnih, pa i gostovanja kazališnih kuća. Nastojali smo održati nekakav kontakt s vanjskim svijetom da skinemo željeznu zavjesu koliko god je moguće više.

Prof. Knežević: Kad je kino dvorana građena? To je noviji objekt?

Prof. Buđanovac: Da. To je građeno neposredno poslije Drugog svjetskog rata. To je višenamjenska zgrada u kojoj je prostor za posjete osuđenih, kino dvorana i civilne ambulante, a kasnije i prodajni prostor za proizvode naše industrije i slobodnih aktivnosti. Kad sam ja došao, onda su u dvorani za posjete koja je bila dosta dugačka bila dva zida duž cijele dvorane, otprilike po sredini, međusobne udaljenosti, recimo, metar i 10, 20 cm, i na zidovima žičane rešetke kroz koje su osuđeni i njegov posjetitelj mogli komunicirati. Prvo što sam napravio bilo je da se skinu rešetke, a nedugo zatim i da se sruše zidovi, te da se u prostoriju stave stolovi i stolice da se može normalno sjesti i razgovarati. Konačno, uveli smo i mogućnost da osuđenička kuhinja može osuđenima i njihovim posjetiteljima servirati kavu i sokove. Dakle, i na tom planu smo nastojali ukloniti nekakvu udaljenost između člana obitelji i osuđenoga.

Prof. Knežević: Dakle, u Lepoglavi nije bilo nečega što u zatvorima popularno zovu »jasle«³³? To je ona staklena pregrada između ljudi koji, ovaj, razgovaraju u zatvoru.

Prof. Buđanovac: To smo mi uklonili još davno, tamo negdje 70-ih godina.

Prof. Knežević: Može jedno možda osjetljivo pitanje za današnje vrijeme?

Prof. Buđanovac: Može.

Prof. Knežević: Kad bi osuđenici iz Lepoglave bili praćeni, recimo, na sud ili negdje, da li ih se u pravilu vezalo lisicama ili je zato postojala neka posebna procedura?

Prof. Buđanovac: Tu je zakon bio jako određen. Za teža kaznena djela obavezno su nosili lisice na rukama, a za druge, gdje bismo mi procijenili da možda postoji opasnost napada na službenu osobu ili bijega, isto su stavljane, ali to je već bilo puno rjeđe. Ali nikada na noge nismo stavljali okove. A inače u pravilu kad bi ih se pratilo u bolnicu ili na sud i tako dalje, tko nije po zakonu morao imati, nije ih imao.

Prof. Knežević: Pitam to zbog rasprave u javnosti jer danas se mnogim ljudima stavljaju lisice na ruke.

Prof. Buđanovac: Da, da, gledao sam onog Žužića kad su mu i na noge stavili okove.

³³ »Jasle« su tipičan dio zatvorske unutarnje arhitekture. To je pregrada, najčešće sa staklom, opremljena mikrofonom i zvučnicima, ili slušalicama sa svake strane, ili je staklo jednostavno izbušeno, koja onemogućuje tjelesni dodir između zatvorenika i posjetitelja.

Prof. Knežević: Da, da. Dečko koji je prometnu nesreću napravio. Ne ispričavamo mi sad kazneno djelo.

Prof. Buđanovac: Onaj koji je dao taj nalog nasjeo je pritisku tiska koji je Žužića proglasio ovakvim i onakvim, sinom tajkuna i tako dalje. To je bilo pod pritiskom i potpuno nepotrebno. Dobro, nemam ništa protiv da je imao lisice na rukama, i prije su se prilikom uhićenja ili privođenja na sudsku raspravu pritvorenicima stavljale lisice na ruke, ali okove na noge ne.

Prof. Knežević: Da, često se viđaju lisice. Ljude iz područja privrednoga kriminala s lisicama na rukama vode pravosudni policajci. To su ljudi koji nemaju nikakvu povijest agresivnosti, napada na druge ljude i tako dalje, valjda se trenira strogoća.

No vratimo se razvojnim temama. Kako je išao razvoj, recimo, sistema zaštite zdravlja zatvorenika?

Prof. Buđanovac: Kad sam ja došao u ustanovu, bili su jedan liječnik i dva bolničara. To je bila naša zdravstvena služba, uz magistru, jer je dom imao i svoju priručnu apoteku za hitne slučajeve kad s lijekovima treba brzo intervenirati. To je bila cijela zdravstvena služba. S vremenom se zdravstvena ekipa povećala za jednog liječnika, psihijatra i bolničara. Psihijatra smo mi školovali, odnosno, poslali smo ga profesoru Hudolinu da specijalizira alkoholologiju i druge ovisnosti. On je bio, ne sjećam se, dvije ili tri godine na toj specijalizaciji, obavio svoj psihijatrijski posao, uglavnom s alkoholičarima, a kasnije i narkomanima, a onda su ga premjestili u zatvorsku bolnicu u Zagreb, pa smo opet ostali bez psihijatra. Međutim, nama su svakog tjedna dolazili specijalisti iz zatvorske bolnice ili po potrebi iz nekih drugih zdravstvenih ustanova, kao na primjer okulisti, dermatolozi, internisti i tako dalje, tako da je po mom mišljenju zdravstvena zaštita osuđenih osoba bila na dosta visokom nivou. S današnjeg aspekta gledano, imamo jednu mrlju u okviru te zdravstvene zaštite. Radi se o jednom delikatnom pitanju, a to je kada osuđeni štrajka glađu, što učiniti? Vidim da se to danas rješava tako da ga se pušta da glada dokle god ne dođe do totalne životne ugroženosti.

Prof. Knežević: Do kome praktično...

Prof. Buđanovac: I da tek onda liječnička ekipa intervenira. Kad sam ja došao u Lepoglavu, to je pitanje bilo zakonom regulirano. Prinudno hranjenje bilo je propisano nakon 7 dana štrajka glađu. Sad dolazimo do mrlje. Naime, dugo vremena se u tom prinudnom hranjenju koristila sonda. Taj postupak nije bio ni najmanje ugodan. Ta sonda je dugo bila u igri, a u kasnijem periodu ipak se prešlo na prinudno hranjenje infuzijom. Ni to nije bilo dočekano s oduševljenjem, ali barem nije bilo onog guranja katetera u želudac. Kad bih ja s današnjeg aspekta procjenjivao, onda moram reći da mislim da osuđenog ne treba puštati da ugrozi

svoj život i da treba primijeniti prinudno hranjenje infuzijom. Nakon koliko dana gladovanja, to je na liječnicima da ocijene. Mislim da ne treba čekati da mu život bude u neposrednoj opasnosti. To je pretjerivanje u nekom poštivanju prava čovjeka, osobe i tako dalje. Bolje je spriječiti nego liječiti, a ako je on u pravu sa svojim zahtjevom zbog kojeg štrajka, onda mu treba udovoljiti.

Prof. Knežević: A ne dovesti do situacije da padne u komu.

Prof. Buđanovac: Tako je. Ako nije u pravu, onda treba nekakvim razgovorom to rješavati s njim. Bože dragi, pa ima ljudi koji su toliko stručni i sposobni da odgovore samoubojicu od samoubojstva. Postoje policijski pregovarači koji one koji drže taoce razuvjere i uvjere ih da ih puste, i tako dalje, da ne nabrajam. Dakle, ima ljudi koji mogu stručno na jedan ljudski, humani način, razgovarati s čovjekom i vidjeti što se može, a što ne. U svakom slučaju nisam za to da se zbog neke kvazidemokratske pusti čovjeka bez pomoći gotovo do smrti. To je moj osobni stav. Ja sam izrazito abolicionistički nastrojen, uvijek sam bio, tome je doprinijelo i to što sam imao prilike neposredno prije egzekucije smrtno kazne razgovarati s osuđenima, na primjer, razgovarao sam s Kosićem, onim koji je u Karlovcu pobio čitavu onu obitelj. S njim sam razgovarao dva sata prije nego što je nad njim izvršena smrtna kazna. Iza tog je slijedio moj prijedlog koji je jedini mogao koliko - toliko biti prihvatljiv u to vrijeme, kad se to događalo, jer nije se htjelo čuti o ukidanju smrtno kazne. Moj prijedlog je bio da čovjeka u razdoblju od izricanja smrtno kazne do zadnje instance koja treba reći da li će živjeti ili ne promatra ekipa stručnjaka, pa da oni predsjedniku države koji kaže »da« ili »ne« mogu argumentirano reći da li se isplati dati mu šansu ili ne. Međutim, to nažalost nitko nije htio čuti. Isto tako, kad je bila riječ o postupanju s politički osuđenima. To je jedno posebno zanimljivo područje, zbog kojeg sam ja bio u prvim danima pluralizma prilično ružno napadan za stvari koje nikad nisam radio. Istina, iza te priče je stajao jedan jedini čovjek koji je koristio neke medije, uključujući i onog u kojem je bio urednik, da gomilom laži usmjeri agresivnost javnosti prema meni. No, moji prijedlozi mogu se vidjeti u nekim referatima ili diskusijama s nekadašnjih simpozija. Oni su išli u smislu vođenja dijaloga s političkim osuđenima. Međutim, istini za volju, mi tada i nismo imali dovoljno politički obrazovanog kadra koji bi se u takve dijaloge mogao upuštati. Ali to ne znači da se nije moglo na tome raditi.

Prof. Knežević: Ja znam da mi ne možete govoriti detalje, ali svaki sustav izvršenja kazne je zapravo politički sustav u većoj ili manjoj mjeri. Čak i onda kada regulira stvari koje naizgled nisu političke. Koliko je, osim legislative, bilo pritiska politike na zatvore? Na, recimo, Lepoglavu, gdje vi imate iskustva? Naravno, ne mogu tražiti od vas detalje jer ih sasvim sigurno ne možete reći u javnost, ali rekao bih, neka ocjena uopće, i da li su to bila neka razdoblja kad je toga bilo više, kad je bilo manje i tako?

Prof. Buđanovac: Ja ne mogu govoriti o nikakvom velikom političkom pritisku, kao nekoj generalnoj pojavi. Prije bih rekao da su to bile sasvim pojedinačne intervencije pojedinih, ajde nazovimo to političara, i drugih uglednih ljudi, ne samo političara. Mi smo u pravilu u takvim slučajevima postupali na sljedeći način. Evo jednog konkretnog primjera. Jedan ugledni čovjek je intervenirao za jednog osuđenog iz jednog grada da ga se pusti na dopust ili godišnji odmor. To je bilo direktno meni upućeno, neću reći da je to bio zahtjev, recimo, molba. Onda sam ja pozvao odgovajatelja, pitao o kojem se osuđenom radi, zašto je osuđen, dakle snimio sam situaciju. Utvrdio sam da je to narkoman koji je krao vlastite roditelje i koji je radio kaznena djela da dođe do droge. Mi nismo mogli imati povjerenje u njega da ga pustimo niti jedan dan bez pratnje ako negdje mora ići. Ja sam nazvao tog čovjeka i rekao mu »Vidite, on je narkoman, on je krao vlastite roditelje, krao je po dućanima, provaljivao u kioske, nisu to neki veliki zločini, ali takvu ličnost mi ne možemo pustiti. On je trenutno u tretmanu. Nemojte izlagati svoj ugled za takvog čovjeka.«. »Joj«, veli, »hvala ti što si mi rekao. Ovu stranu ja nisam znao.«. Dakle, bilo je ljudi koji su koristili nekoga uglednijeg da napravi nekakav pritisak. Moram reći, u pravilu, za one koji bi to svojim radom, ponašanjem i cijelim okvirom oko sebe zasluživali, nije bilo potrebna nikakva intervencija. Čim je morala biti intervencija, znalo se što je. Dakle, generalno mogu reći da političkih pritisaka nije bilo.

Prof. Knežević: Dakle, možemo na neki način utvrditi kako nekog sistematskog ili sustavnog političkog pritiska na razvoj institucije nije bilo.

Prof. Buđanovac: Da, ne znam kako je sada, ne bih htio davati nikakve sudove, jer se mogu informirati samo iz crnih kronika.

Prof. Knežević: Kako je bilo s radom osuđenika? I to, posebno bih vas pitao sljedeću stvar, da li su zatvorenici često kažnjavani zbog toga što, recimo, ne bi htjeli raditi?

Prof. Buđanovac: Svako odbijanje zakonitog naređenja zakonom je bilo sankcionirano, no tu uvijek postoje razne nijanse, razni nivoi i razne okolnosti. Nikada nikoga koga bi liječnik označio kao bolesnog ili trenutno smanjeno sposobnog nitko nije tjerao na rad, ali rad je bio obavezan. Rad nije bio pravo kao što je danas, jer se rad smatrao prije svega odgojnim sredstvom. Mislim da je opet kvazidemokratično oslobađati osuđene od obaveze rada. Mislim da to nije dobro i da treba ponovno uvesti u zatvor obavezu rada. Bilo je kažnjavanja kad bi netko bez razloga odbio raditi, bilo je kažnjavanja, ali ne tako često. To su bila trenutna odbijanja, dakle, osuđeni se inače zaposlio, radio je, sve je bilo u redu, ali nešto mu je došlo i danas on neće na posao. Naravno, ako nije imao valjan razlog, bio je za to kažnjen, jer je njegova obaveza, ako je zdrav i sposoban, da ode i da radi. Međutim, vezano za temu o radu mogu reći da se krajem 80-ih počeo nazirati neki drugi, ne baš

pozitivan trend. Rad koji je zakonom bio označavan kao odgojno sredstvo, kao sredstvo za stvaranje ili održavanje radnih navika, sredstvo za utvrđivanje znanja koje je eventualno stekao u školi, ili obnavljanje znanja koje je stekao vani, po mom uvjerenju postajao je nešto drugo. U prvi plan počelo je dolaziti stvaranje ekonomske koristi od rada osuđenih osoba. Ono što se zadnjih godina počelo dešavati sve manje mi se sviđalo jer se iz Lepoglave selilo osuđene u poluotvorene i otvorene ustanove koje su trenutno bile rentabilnije od Lepoglave. Najveći broj osuđenih išao je u Lipovicu. Nisam ja imao ništa protiv toga, međutim, tamo su išli i osuđeni mimo naših kriterija, koji tamo nisu još trebali ići, a išli su zbog potreba proizvodnje radijatora, poljoprivrede, ili ne znam ni ja čega drugog. Dakle, osuđeni su se bez kriterija počeli premještati tamo gdje ne spadaju, a u interesu stvaranja profita u nekoj ustanovi. Drugim riječima, taj rad je počeo postajati ekonomska eksploatacija osuđenih. Ja znam da se u Lipovici dobro nagrađivao rad, ali tamo je odlazilo puno ljudi koji po svojim osobinama i kaznenim djelima nisu zasluživali da tamo budu, a išli su kao radna snaga.

Prof. Knežević: A na to Lepoglava nije imala utjecaja?

Prof. Buđanovac: Ne. Dolazila je komisija iz ministarstva, izabrala osuđene i poslala ih. I pod kraj moram reći da sam ja s nekim ljudima iz ministarstva imao kratak, oštar razgovor i presjekao to, ali to je već bilo pod kraj, prije mog odlaska u mirovinu, pa je već bilo malo kasno.

Prof. Knežević: A, dakle, država je na neki način spašavala svoj budžet jer nije budžetska sredstva slala za održavanje zatvora, nego...

Prof. Buđanovac: Pa, bio bih nepošten da ne kažem nešto. Za te novce koji su prišteđeni od Lipovice ili ne znam odakle sve, ruku na srce, rađene su korisne stvari, obnavljani su zatvori, poboljšavani uvjeti. Dakle, ja ne mogu reći da su ti novci upotrijebljeni na neke gluposti. Ne. Sve je to ok, ali nemojmo eksploatirati i poštujmo penološke principe i kriterije.

Prof. Knežević: Dakle, rad se razvijao od radne aktivnosti do eksploatacije.

Prof. Buđanovac: Pa dobro, ajde, recimo.

Prof. Knežević: Pitao bih vas još jednu stvar, pa ćemo onda završiti. Ja imam u svojoj biblioteci, to sam dobio na poklon od jednog starog prijatelja iz zatvora, jednu knjigu koja je zapravo napisana na tadašnjem pisaćem stroju, a to je prvi prijevod Fentonove knjige o grupnom radu u zatvorima, koju je preveo jedan lepoglavski zatvorenik, negdje krajem 60-tih i početkom 70-tih godina.

Prof. Buđanovac: Mislim da je to bilo 1967. godine.

Prof. Knežević: Da li je to bila neka regularna praksa da su se takve knjige prevodile, naravno uz upotrebu zatvorenika koji su govorili jezike?

Prof. Buđanovac: Apsolutno. Osuđenici koji su znali strani jezik i znali prevoditi bili su, da tako kažem, profesionalni prevoditelji. Ne toliko ispočetka, tad su više to radili u slobodno vrijeme, ali kasnije su postali članovi prevoditeljske sekcije, i taj posao im je bio plaćen. I danas ima, ako to nije spaljeno, u Lepoglavi, pa i drugdje, tih prijevoda. U Lepoglavi je bila velika prevoditeljska aktivnost. Fenton je bio prvi prijevod, ali kasnije su se prevodili stručni penološki, psihološki, psihijatrijski i drugi nama relevantni naslovi. Neki prijevodi su bili malo bolji, neki malo lošiji. Nismo mi imali vremena to recenzirati, to je uvijek bilo onako kako su oni preveli. Ali to je bila razgranata aktivnost i svaki primjerak tako prevedene knjige mi smo obavezno slali i ministarstvu, s naznakom tko je to preveo i tako dalje.

Prof. Knežević: To bi značilo da bi ta biblioteka morala i danas postojati u ministarstvu.

Prof. Buđanovac: Ne bih to nazvao bibliotekom, ali bi jedan broj tih prijevoda sigurno morao postojati.

Prof. Knežević: Sobotinčić je bio skupljač knjiga?

Prof. Buđanovac: On je bio skupljač znanja, ne knjiga. On je sve to proučio, svaku tu knjigu on je meni komentirao.

Prof. Knežević: Evo, tog Fentona sam ja dobio na poklon, taj original, preveden od nekog...

Prof. Buđanovac: Da, to je bio prvi prijevod, negdje '67.

Prof. Knežević: Ali to ujedno govori i o sistemu koji je zapravo tražio znanja izvana i...

Prof. Buđanovac: Da, ali moram reći, mi smo ga pokušali primijeniti, ali smo napravili kardinalnu grešku da smo iz jedne kulture, iz jednog mentaliteta, doslovno prenijeli jednu nama stranu metodu.

Prof. Knežević: I zato ona nikad nije zaživjela.

Prof. Buđanovac: Nije zaživjela. Mi smo pokušali, vrlo brzo sam ja vidio da to nije za naš mentalitet, i prestali smo. Ali to ne znači da nismo imali i dalje razne grupne i druge sastanke. No, nismo ništa govorili o području osuđeničke samouprave.

Prof. Knežević: Evo, recimo...

Prof. Buđanovac: To je jedno vrlo široko područje. Neki se možda danas osvrnu na to s ironijom, međutim moram reći, osuđenička samouprava je ispočetka uglavnom djelovala na radnom planu jer valjda su i moji prethodnici ocijenili da kad čovjek nešto sam odluči, da će onda to bolje i radije raditi. Međutim, mi smo jako proširili tu osuđeničku samoupravu. Bila je na svim područjima osuđeničkog života u ustanovi. Došli smo čak dotle da više nitko nije mogao doći na kazneni raport, a da određena osuđenička samoupravna odjelna komisija nije dala svoje mišljenje. Dakle, da ne kažem da je to nekakvo, barem ovako na administrativnom planu, značajno pravo osuđenih osoba. Dakle, da su se mogli njegovi drugovi, koji znaju što se dogodilo, koji znaju njega, koji sve znaju, da oni daju prijedlog da ga se kazni ili ne.

Prof. Knežević: Da li je to formalizirano u nekom propisu, zavodskom, ili je to bila samo praksa?

Prof. Buđanovac: To je bila praksa, ali ne sjećam se, možda je u nekom internom aktu ustanove to i navedeno.

Prof. Knežević: Kad je mogla otprilike početi ta praksa?

Prof. Buđanovac: Pa ta praksa je počela dosta kasno, to je možda mojih zadnjih 4, 5 godina, recimo.

Prof. Knežević: To je sredina 80-ih, svejedno.

Prof. Buđanovac: Da, '85. pa prema '90.

Prof. Knežević: Mogu li vas na kraju pitati dvije stvari: što na neki način, kad pogledate cijelu tu svoju profesionalnu penološku aktivnost, što bi označili kao nešto što je tako, vaš najveći uspjeh, i s druge strane, što mislite, što je ono gdje ste promašili? Danas o tome možete vrlo slobodno razmišljati.

Prof. Buđanovac: Teško je to reći, što je najveći uspjeh.

Prof. Knežević: Ne mislim tu sad na instituciju, na sustav izvršenja, nego na ono što ste vi kao stručnjak dali ili čega se najradije sjećate?

Prof. Buđanovac: Pa gledajte, u nekom kontinuitetu, mislim da je to jedan stručno - znanstveni doprinos razvoju penologije u Hrvatskoj, pa ako hoćete i u Jugoslaviji, a za to imam i priznanja.

Prof. Knežević: Pa konačno, hrvatska penologija je bila vodeća penologija u Jugoslaviji.

Prof. Buđanovac: I to je isto točno. Ne vidim nekog posebnog pojedinačnog velikog uspjeha, sve je to bio kontinuitet, sve to nisam bio samo ja, nego svi moji suradnici, mi smo bili tim, mi smo bili ekipa koja je sve to radila, i nisu sve ideje bile moje. Bilo je dobrih ideja mojih suradnika, koje smo realizirali, ali ima jedna stvar koju smatram svojom najvećom osobnom greškom. Naime, svojedobno sam bio u posjeti KPD-u Zenica u Bosni, i vidio sam jednu izuzetno dobru stvar kod njih, a to je da su odgajatelji unutar zidova, dakle u samoj kaznioni, imali kancelarije i bili uvijek dostupni osuđenima kad je to bilo potrebno. Njima se uvijek osuđeni mogao obratiti u bilo koje vrijeme dok su bili na poslu. I onda sam ja to pomalo naivno pokušao presaditi u Lepoglavu, u sasvim druge okolnosti. Dao sam urediti određen broj prostorija kraj stražarskih kancelarija, za kancelarije odgajatelja, i onda sam jednostavno natjerao odgajatelje da tamo rade. Dobio sam ravno u nos vrlo negativni *feedback*. O puno toga nisam vodio računa, od aspekta njihove sigurnosti do klaustrofobičnosti malih kancelarija, pa sve do činjenice da moraju sa sobom unutra i van vući hrpu osuđeničkih dosjea, a i da vani u kancelariji imaju puno administrativnih poslova.

Prof. Knežević: I ne mogu ostati tamo, moraju biti pod kontrolom.

Prof. Buđanovac: Naravno. A na tim klaustrofobičnim ćelijama nisam ni osuđenima baš zavidio, kao ni na prostoru u kojem su...

Prof. Knežević: Morali živjeti...

Prof. Buđanovac: Pokazalo se to kao potpuni promašaj, i nakon vrlo kratkog vremena, ja sam svoju naredbu opozvao i vratio odgajatelje van zidova. Mislim da je to bila moja osobna najkрупnija pogreška. Istina, iz dobrih namjera, ali vrlo naivna.

Prof. Knežević: Nisam vas pitao o vašim sjećanjima na razvoj socijalnog rada u Lepoglavi. U Lepoglavi je bio zapravo zaposlen prvi socijalni radnik u penalnom sistemu u Hrvatskoj, čini mi se da je to...

Prof. Buđanovac: Ja mislim da je.

Prof. Knežević: Jeste li vi njega zatekli kad ste došli?

Prof. Buđanovac: Da, da. Ja sam s njim lijepo surađivao. To je bio jedan izuzetno drag čovjek, Jašo Geček, tako smo ga zvali, inače Jakov, moj veliki prijatelj, ne samo na poslu, nego i inače. On je poslije otišao u mirovinu, no mi smo uvijek ostali prijatelji do njegove smrti. I od njega sam ja učio, ja sam došao kao mali psiholog u prijemni odjel, učio sam od njega i od Franje Bartolovića, svog starijeg kolege. Dakle, od njih dvojice sam najviše naučio. Kad govorim o socijalnim radnicima, kasnije je još jedan naš radnik završio višu školu za socijalne radnike, to je bio Nikola Kukavica, ne znam da li se vi njega sjećate?

Prof. Knežević: Da, da.

Prof. Buđanovac: Onda je došao Joža Krnic i on je bio skroz sa mnom i malo prije mene je otišao u mirovinu. Poslije njega je došla njegova kći, Jasenka Krnic, danas Friščić, i tako dalje. Socijalni radnik, kad govorimo o toj službi, uvijek je bio jedan od ključnih članova tima. Kad smo nešto htjeli znati o osuđenom, tu je bio socijalni radnik koji je uvijek sve znao, koji je imao dokumentaciju o svakome i kao takav, bio je nezamjenjiv. I konačno, socijalni radnik je počeo u ustanovi raditi prije psihologa, dakle da ne kažem, i po tome je bio važniji jer socijalni aspekt osuđenih uvijek je bio pod broj jedan. Socijalni radnik je redovito bio član tima za liječenje alkoholičara, i kasnije narkomana. Ali nikad nismo imali dva socijalna radnika u isto vrijeme na tom radnom mjestu.³⁴ Eto, jedan je valjda bio dovoljan, jer uvijek su ti sposobni ljudi pokrivali svoju problematiku. Svugdje ih je bilo. Onda, da ne govorim o tome što je sve radila socijalna služba. Mi smo počeli ono što ste vi poslije razvili u Lipovici, a to je suradnja s centrima za socijalni rad. Joža Krnic je taj koji je postavio temelje suradnje s centrima za socijalni rad. Onda se to prenijelo i na alkoholičare. On je brinuo o njihovom prihvatu tamo, urgirao oko zapošljavanja i tako dalje. Socijalni radnici, kratko rečeno, bili su nezamjenjivi.

Prof. Knežević: Dobro. Evo, ja vam zahvaljujem za danas, vjerojatno će nam biti potrebno još nekoliko nastavaka kako bismo prikazali ovako bogat razvoj u hrvatskoj penologiji.

³⁴ *Misli se na dva socijalna radnika u tretmanu zatvorenika. Jedan je uvijek bio angažiran u prijemnom odjeljenju, na prihvatu novih zatvorenika.*